

روضه خانگی در سیره اهل بیت علیهم السلام

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حمیدرضا مطهری*

اشاره

سوگواری بر حضرت سیدالشهدا علیه السلام نقش کم نظیری در زنده نگه داشتن قیام عاشورا دارد؛ از این رو ائمه علیهم السلام همواره بر آن تأکید داشتند و به شکل های گوناگون از جمله در جمع های محدود و خانوادگی آن را اقامه می کردند. این نوشتار به دنبال پاسخ گویی به این پرسش است که روضه خانگی برای امام حسین علیه السلام در زندگانی اهل بیت علیهم السلام چه جایگاهی داشته است؟ و در این باره چگونه رفتار می کردند؟ در پاسخ، به شیوه توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر داده های تاریخی این فرضیه مطرح می شود که ائمه علیهم السلام با تأکید بر ضرورت زنده نگه داشتن رخداد کربلا، برپایی سوگواری برای امام حسین علیه السلام را به شیوه های گوناگون از جمله در جمع خانوادگی تأکید داشتند و دستور می دادند تا خانواده شان نیز در مجلس سوگواری حاضر شوند و بر امام شهید بگریند.

اهل بیت علیهم السلام و روضه خانگی

یکی از مهم ترین راهکارهای زنده نگه داشتن یاد سیدالشهدا علیه السلام، گریه بر آن حضرت به ویژه در جمع خانوادگی است؛ همان گونه که این مهم به خوبی در سیره اهل بیت علیهم السلام ترسیم و اجرا شده است. اهل بیت علیهم السلام از نخستین لحظه های پس از شهادت آن امام همام تا پایان عصر حضور همواره بر زنده نگه داشتن شهادت آن امام تأکید داشتند و آن گاه که شرایط سیاسی مانند خفقان عصر اموی و عباسی، امکان برگزاری مجالس عمومی را گرفته بود، عزای حسینی را در خانه های خود برپا می کردند. بنابراین اهل بیت علیهم السلام آغازکننده روضه خانگی بودند.

روضه خانگی به تبعیت از اهل بیت علیهم السلام از دیرباز در میان شیعیان رواج داشته است؛ در واقع همین امر سبب آشنایی بیشتر فرزندان و اهل خانه با قیام حضرت سیدالشهدا علیه السلام و اهداف و

* دانشیار پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی: h.motahari@isca.ac.ir

آرمان‌های آن حضرت بوده است. گزارش‌های متعددی از حضور بانوان اهل بیت علیهم‌السلام همراه ائمه علیهم‌السلام در مجلس عزای سیدالشهدا علیه‌السلام و سوگواری بر آن حضرت ارائه شده است.

برپایی روضه در کربلا و شام

بعد از رخداد عاشورا و شهادت امام حسین علیه‌السلام، حضرت امام زین‌العابدین علیه‌السلام و حضرت زینب علیه‌السلام بیشترین بار مسئولیت برای تحقق اهداف قیام حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام را بر دوش کشیدند. آنان با وجود مشکلات و موانع متعدد مانند اختناق حکومت اموی و راویان درباری که هر کدام برای تحریف رخدادهای عاشورا تلاش می‌کردند، به شیوه‌های مختلف این مسئولیت خطیر را به انجام رساندند. یکی از مهم‌ترین راهکارهای حضرت زینب علیه‌السلام و امام سجاد علیه‌السلام، گریه فراوان برای زنده‌نگه‌داشتن یاد امام حسین علیه‌السلام بود.

الف) شاید بتوان نخستین روضه خانگی را در کربلا و در جمع اهل بیت علیهم‌السلام مشاهده کرد؛ آنجا که حضرت زینب علیه‌السلام همراه دیگر بانوان اهل بیت علیهم‌السلام بر مظلومیت سالار شهیدان گریستند. ب) مرحله بعد باید از شام یاد کرد؛ جایی که در دشمنی با اهل بیت علیهم‌السلام شهر را آذین بسته بودند، اما بعد از شناختن خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به‌ویژه بعد از روشن‌گری‌های امام سجاد علیه‌السلام و حضرت زینب علیه‌السلام برخی از آنان با حضور در محل اقامت اهل بیت علیهم‌السلام با آنان در سوگ ابا عبدالله الحسین علیه‌السلام گریستند. برخی گزارش‌ها از سوگواری اهل بیت علیهم‌السلام در مدت اقامت در شام خبر می‌دهند و نشان‌دهنده این است که شامیان هم در مجلس سوگواری اهل بیت علیهم‌السلام حضور می‌یافتند.^۱ علامه مجلسی می‌گوید هیچ زن هاشمی و حتی قریشی نبود مگر آنکه با پوشیدن لباس سیاه در مجلس سوگواری امام حسین علیه‌السلام شرکت می‌کرد و این مجلس هفت روز ادامه یافت.^۲ طبیعی است که این مجلس عمومی نبود و در محل اقامت آنان و در واقع روضه خانگی اهل بیت علیهم‌السلام در محل اقامتشان در شام بوده است. البته اثرگذاری این مجلس روضه به گونه‌ای بود که فضای عمومی شام را علیه بنی‌امیه تغییر داد؛ به گونه‌ای که یزید، ماندن اهل بیت علیهم‌السلام را در شام به صلاح خود ندید و حرکت آنان به سوی مدینه را تدارک دید.

روضه‌های خانگی در مدینه

امام سجاد علیه‌السلام پس از بازگشت به مدینه با گریه‌های مداوم یاد امام حسین علیه‌السلام را در خاندان خود و

۱. سید محسن امین، لواعج الأشجان فی مقتل الحسین علیه‌السلام، ص ۱۷۸.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۵، ص ۱۹۶.

به دنبال آن در جامعه زنده نگه داشت. بی تردید باید امام زین العابدین علیه السلام را نخستین امام در برپایی روضه خانگی بعد از عاشورا به شمار آورد. گفته می شود امام سجاد علیه السلام بیست سال گریه کرد؛ به گونه ای که ایشان را یکی از «بکائون» (کسانی که بسیار گریه می کردند) در جهان برشمرده اند؛^۱ همچنین هرگاه طعامی در برابر آن حضرت قرار می دادند، گریان می شد و اشک می ریخت.^۲ در حقیقت این سوگواری و یاد حضرت سیدالشهدا علیه السلام در جمع خانواده و همراه آنان، روضه خانگی مستمری بوده است.

از سوزناک ترین روضه های خانگی در مدینه، شاید بتوان به روضه حضرت ام البنین علیها السلام مادر حضرت ابوالفضل العباس علیه السلام اشاره کرد. ایشان پس از آگاهی از شهادت امام حسین علیه السلام و فرزندان، در خانه خود با حضور زنان بنی هاشم و برخی همسران پیامبر صلی الله علیه و آله مانند ام سلمه، مجلس سوگواری برپا می کرد.^۳ حضرت ام البنین علیها السلام که بانویی شاعره نیز بود، همراه نوه اش عبیدالله - فرزند حضرت ابوالفضل العباس علیه السلام - به بقیع می رفت و سروده هایی را که خود در رثای فرزندان سروده بود، می خواند و دردمندانه می گریست؛ از جمله:

یا من رأی العباس کتر	علی جماهیر النقد
و وراه من أبناء حیدر	کل لیث ذی لید
أنبتت أن ابنی أصیب	برأسه مقطوع ید
ویلی علی شیلی أما	ل برأسه ضرب العمد
لو کان سیفک فی ید	یک لما دنا منک أحد

ای کسانی که عباس را دیده اید، بر گله گوسفندان حمله می برد و پشت سرش فرزندان حیدر هر یک بسان شیری شجاع بودند. به من خبر دادند که گرز آهنین بر سر فرزندم زده اند و دست هایش از بدن جدا شده بود. دل ها برای شیر بچه ام بسوزد که عمود بر سرش نواختند. عباسم، اگر شمشیر در دست داشتی، کسی جرئت نزدیک شدن به تو را نداشت.

ایشان در این سروده ها، مردم را از ام البنین خواندن خود نهی می کرد و می فرمود مرا دیگر

۱. محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، امالی، ص ۱۴۱.

۲. جعفر بن محمد ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۰۷؛ محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، امالی، ص ۱۴۱؛

محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۱۰۸.

۳. جواد شبر، آدب الطف، ج ۱، ص ۷۴.

ام البنین نخوانید و دلیل آن را شهادت فرزندانش بیان می‌کرد:
 لا تدعوتی ویک أم البنین
 کانت بنون لی ادعی بهم
 أربعة مثل نسور الربی
 تنازع الخرصان أشلائهم
 یا لیت شعری أکما أخبروا
 تذکرتنی بلیوث العرین
 و الیوم أصبحت و لا من بنین
 قد واصلوا الموت بقطع السوتین
 فکلهم أمسى صریعا طعین
 بأن عباسا قطیع الیمین^۱

دیگر مرا ام البنین نخوانید که من را به یاد شیربچه‌هایم می‌افکنید. تا وقتی پسرانی داشتم، ام البنین بودم؛ ولی امروز دیگر پسری ندارم که مرا ام البنین گویند. چهار پسر داشتم که چون ستاره می‌درخشیدند. بر سر جنازه‌هایشان نیزه‌ها با یکدیگر درافتادند و همه آنها‌ها از ضربت نیزه بر زمین افتادند و همه با قطع رگ‌های گردنشان به شهادت رسیدند. ای کاش می‌دانستم آیا همان‌گونه که خبر دادند، دست راست عباسم از بدن جدا شده است.

منابع گزارش داده‌اند مردم نزد او گرد می‌آمدند و با وی در گریستن هم‌نوا می‌شدند. گفته‌اند که حتی برخی از دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام با شنیدن سروده‌های جانسوز ام البنین می‌گریستند.^۲

امام محمدباقر علیه‌السلام و روضه خانگی

امام محمدباقر علیه‌السلام که خود در کودکی همراه پدر بزرگوارش در کربلا حضور داشت و شاهد برخی رخدادها بود، افزون بر اهتمام به زنده‌نگه‌داشتن رخداد عاشورا و گریستن بر امام حسین علیه‌السلام، دیگران را نیز به سوگواری برای آن حضرت تشویق می‌کردند. سوگواری اباعبدالله الحسین علیه‌السلام به‌ویژه در روز عاشورا از اهمیت ویژه‌ای نزد امام باقر علیه‌السلام برخوردار بود. ایشان به زیارت آن حضرت در روز عاشورا و اهمیت آن حتی از راه دور و در صحرا یا از درون خانه تصریح کرده‌اند. امام علیه‌السلام با تأکید بر ثواب سوگواری بر آن حضرت، به برگزاری سوگ حسینی در خانه دستور می‌دادند و فرمودند: شایسته است در روز عاشورا در خانه‌های خود برای حسین بن علی علیه‌السلام مجلس عزا برپا کنید و همراه خانواده بر مصایب آن حضرت گریه کنید و اهل خانه به یکدیگر تسلیت بگویید. ایشان در ادامه درباره اعمال روز عاشورا و چگونگی زیارت و سلام به

۱. محمد سماوی، إِبصار العین فی أنصار الحسین علیه‌السلام، ص ۶۴.

۲. علی بن حسین ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۹۰؛ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۵، ص ۵۶.

امام حسین علیه السلام از راه دور و نفرین قاتلان شهیدان کربلا، فرمودند: اهل خانه را جمع کنید و مجلس عزا برگزار کنید و بر آن حضرت بگریید. امام باقر علیه السلام بر تسلیت گفتن به همدیگر در این روز تصریح کرده‌اند و درباره چگونگی آن فرمودند: «يُقُولُونَ عَظَّمَ اللَّهُ أُجُورَنَا بِمُصَابِنَا بِالْحُسَيْنِ وَ جَعَلَنَا وَ إِيَّاكُمْ مِنَ الظَّالِمِينَ بِثَأْرِهِ مَعَ وَلِيِّهِ الْإِمَامِ الْمَهْدِيِّ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ»^۱.

امام صادق علیه السلام و روضه خانگی

امام صادق علیه السلام نیز بر اهمیت برگزاری روضه در میان اهل خانه و سوگورای بر امام حسین علیه السلام به‌ویژه در ایام محرم و روز عاشورا و به شکل حزین تأکید داشتند. کمیت^۲، ابوعماره^۳، ابوهارون نایینا^۴ و جعفر بن عفان^۵ از جمله افرادی بودند که نزد امام جعفر صادق علیه السلام بر جد بزرگوارش امام حسین علیه السلام شعر خواندند و آن حضرت گریستند. بر اساس برخی گزارش‌ها، این شعرخوانی در حضور خانواده امام بود و آنان نیز در رثای جدشان چنان گریستند که همسایه‌ها نیز باخبر شدند.^۶

ابوهارون مکفوف (نایینا) یکی از شاعران عرب بود. او که شعری درباره امام حسین گفته بود، خدمت امام صادق علیه السلام رسید. امام از او خواست تا شعرش را بخواند و فرمود: همان‌گونه که برای خودتان می‌خوانید، بخوان (منظور امام این بود که محزون و با سوز بخوان). او در حالی که اهل حرم نیز می‌شنیدند، شروع به خواندن این شعر کرد:

أَمْرٌ عَلَى جَدِّ الْحُسَيْنِ فَقُلْ لِأَعْظَمِهِ الزَّكِيَّةِ

امام علیه السلام در حالی که گریه می‌کرد، فرمود: بیشتر بخوان و او شعر دیگری خواند:

يَا مَرْيَمُ قَوْمِي فَأَنْدُبِي مَوْلَاكَ وَ عَلَى الْحُسَيْنِ فَأَسْعِدِي بَيْتَكَ

امام به شدت گریه می‌کردند و صدای گریه اهل خانه امام نیز از پشت پرده به گوش

۱. جعفر بن محمد ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۷۵.

۲. اعلی بن حسین ابوالفرج اصفهانی، الأغانی، ج ۱۷، ص ۲۰.

۳. محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، ثواب الأعمال، ص ۲۵۱.

۴. جعفر بن محمد ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۰۵ - ۱۰۶؛ محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، ثواب الأعمال، ص ۲۵۰.

۵. محمد بن حسن طوسی، اختیار معرفة الرجال، ج ۲، ص ۵۷۴.

۶. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۱۶.

می‌رسید.^۱ در روایت دیگر می‌گوید صدای گریه از خانه امام بلند شد؛^۲ در روایت دیگر می‌گوید: زنان با شنیدن این اشعار هیجان‌زده شدند و بعد از آنکه ساکت شدند، امام فرمود: ای ابوهارون، هر کسی درباره حسین علیه السلام شعری بگوید و با آن ده نفر را بگریاند، بهشت بر او واجب می‌شود. سپس این تعداد را به تدریج کم کرد تا رسید به یک نفر و فرمود هر کسی شعری بسراید و با آن یک نفر را بگریاند، بهشت بر او واجب می‌شود؛ در نهایت فرمود هر کسی شعری بخواند و خود بگرید، بهشت بر او واجب می‌شود.^۳

گزارش دیگر از زبان عبدالله بن غالب بیان شده است که بر امام صادق علیه السلام وارد شد و شعری در رثای امام حسین علیه السلام خواند. او می‌گوید وقتی به این شعر رسیدم:

لَيْلِيَةٌ تَسْقُوا حُسَيْنًا
بِمِسْقَاةِ الثَّرَى غَيْرِ الثَّرَابِ

یک زن گریان از پشت پرده فریاد زد «وَأَبْتَاهُ».^۴

ابوعماره نیز یکی از شاعران عصر امام صادق علیه السلام است که به نوحه‌گری معروف بود؛ به همین دلیل او را «مُشَد» می‌خواندند. او در رثای امام حسین علیه السلام شعری سروده بود و هنگامی که خدمت امام صادق علیه السلام رسید، امام از او خواست تا آن را بخواند؛ در حالی که خانواده امام نیز در جلسه حضور داشتند و صدای او را می‌شنیدند. ابوعماره از گریه امام و نیز شنیدن صدای گریه اهل خانه امام در این مجلس خبر داده است. امام صادق علیه السلام در این مجلس از ثواب گریاندن افراد در رثای امام حسین علیه السلام و افزایش ثواب آن با افزایش تعداد گریه‌کنندگان خبر دادند و حتی از اجر فراوان بر تباکی سخن گفتند.^۵

روضه خانگی و خنثی‌سازی نیرنگ دشمنان

یکی از مهم‌ترین آثار روضه‌های خانگی، جلوگیری از عملیات فریب و نیرنگ دشمنان بود. حضور اهل بیت علیهم السلام در کربلا و تبیین رخدادهای آن و گزارش‌های آنان از ظلمی که بر خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله واقع شد، از تحریف تاریخ جلوگیری کرد. در دورانی که صدای حق‌طلبان را امویان و

۱. جعفر بن محمد ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۰۵ - ۱۰۶؛ محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، ثواب الأعمال، ص ۲۵۰.

۲. جعفر بن محمد ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۰۵.

۳. همان، ص ۱۰۶.

۴. همان، ص ۱۰۵.

۵. محمد بن علی ابن بابویه (صدوق)، ثواب الأعمال، ص ۲۵۱ - ۲۵۲.

سپس عباسیان سرکوب می کردند، سوگواری اهل بیت علیهم السلام و شیعیان و روضه های خانگی بود که صدای مظلومیت اهل بیت علیهم السلام را به گوش مسلمانان در دوره های بعد رساند. پیش از رسمیت یافتن سوگواری عاشورا از سوی حکومت های شیعی، این روضه های خانگی بود که رسانه عاشورا شد و در زنده نگه داشتن یاد امام حسین علیه السلام نقش آفرید و مانع تحریف یا به فراموشی سپردن آن از سوی مخالفان اهل بیت علیهم السلام گردید. همان گونه در نخستین اقدام ها امام زین العابدین علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام و حضرت ام البنین علیها السلام در فضای غم بار و خفقان آلود مدینه توانستند مردم را از ظلم بنی امیه به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله آگاه کنند.

نتیجه

اهل بیت علیهم السلام بعد از رخداد عاشورا همواره بر زنده نگه داشتن نام و یاد امام حسین علیه السلام و تحقق اهداف قیام آن حضرت تأکید داشتند و راهکارهای مختلفی برای آن ارائه می کردند. برگزاری مجالس سوگواری برای آن حضرت و گریه به یاد شهیدان کربلا یکی از راه های رسیدن به آن هدف بود. شاید جنبه عاطفی گریستن و میزان اثرگذاری آن نیز در به کارگیری آن به مثابه یک راهکار مهم برای زنده نگه داشتن یاد امام حسین علیه السلام نقش داشت که ائمه علیهم السلام همواره بدان عمل می کردند و دیگران را نیز بدان توصیه می نمودند. اهل بیت علیهم السلام در شرایط مختلفی اقدام به برپایی مجلس عزای سیدالشهداء علیه السلام می کردند و آن گاه که شرایط سیاسی مانع برگزاری مجالس عمومی می شد، مانند دوران امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام در جمع خانواده خود مجلسی برای ذکر مصیبت اباعبدالله الحسین علیه السلام برگزار می کردند و خانوادگی بر آن حضرت می گریستند.

کتاب نامه

۱. ابن اثیر، مجدالدین ابوالسعادات مبارک بن محمد، النهایة فی غریب الحدیث والأثر، تحقیق: طاهر احمد الزاوی و محمود محمد الطناحی، بیروت: المكتبة العلمية، ۱۳۹۹ ق.
۲. ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی، امالی، ج ۶، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
۳. _____، ثواب الأعمال، تصحیح: عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۴. ابن شعبه، حسن بن علی، تحف العقول، تصحیح: علی اکبر غفاری، ج ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ ش.
۵. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج ۱، قم: نشر علامه، ۱۳۷۹ ق.

۶. ابن قولویه، جعفر بن محمد، کامل الزیارات، تصحیح: عبدالحسین امینی، چ ۱، قم: دارالمرتضویه، ۱۳۵۶ ش.
۷. اصفهانی، ابوالفرج علی بن حسین، الأغانی، چ ۱، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ ق.
۸. _____، مقاتل الطالبیین، تحقیق: سیداحمد صقر، بیروت: نشر اعلمی، ۱۴۰۸ ق.
۹. امین، سیدمحسن، لواحج الأشجان فی مقتل الحسین علیه السلام، [بی جا]: [بی نا]، [بی تا].
۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه، چ ۱، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
۱۱. حسام مظاہری، محسن، فرهنگ سوگ شیعی، چ ۱، اصفهان: آرما، ۱۳۹۹ ش.
۱۲. داودی، سعید و مهدی رستم نژاد، عاشورا: ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها، پیامدها، زیر نظر آیت الله مکارم شیرازی، قم: انتشارات امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۳۸۸ ش.
۱۳. سماوی، محمد، إِبصار العین فی أنصار الحسین علیه السلام، قم: مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷ ش.
۱۴. سیوطی، جلال الدین، تاریخ الخلفاء، بیروت: دارالقلم، ۱۴۰۶ ق.
۱۵. شبر، جواد، أدب الطف، چ ۱، بیروت: دارالمرتضی، ۱۴۰۹ ق.
۱۶. کشی، محمد بن عمر، اختیار معرفة الرجال (رجال کشی)، تحقیق: مهدی رجایی، چ ۱، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۳۶۳ ش.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، بیروت: دارالحديث، ۱۴۰۵ ق.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، چ ۲، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۹. مطهری، حمیدرضا، «گریستن اهل بیت علیهم السلام بر امام حسین علیه السلام»، فصلنامه ره‌توشه، ش ۱۴، تیر ۱۴۰۲.
۲۰. مفید، محمد بن محمد، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، چ ۱، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ ق.